

YÛSUF-I HAKÎKÎ'NİN TASAVVUF RİSALESİ

Dr. Ali ÇAVUŞOĞLU

Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fak., Türk-İslâm Edebiyatı Öğr. Gör.
cavusoglu@erciyes.edu.tr

ÖZET

Meşhur adıyla Somuncu Baba'nın oğlu olan Yûsuf-ı Hakîkî edebiyatımızda yeterince tanınmamış önemli bir kişidir.

Mahabbet-nâme adlı mesnevisinin, *Hakîkî-nâme* adlı divanının, *Tasavvuf Risalesi* adlı mensur eserinin hem zengin bir kelime hazinesine hem de zengin bir içeriğe sahip olması, üzerinde önemle durmamızı gerektiriyor.

Hacı Bayram-ı Velî'nin Somuncu Baba'nın öğrencisi ve halifesi olması, Yûsuf'un da Hacı Bayram-ı Velî tarafından yetiştirilmesi; onun halifelerinden olması, Türk tasavvuf ve kültür hayatı açısından göz ardı edilmemesi gereken bir konumda olduğunu gösterir. Burada söz konusu edeceğimiz *Tasavvuf Risalesi* de onun, temsil ettiği silsilenin ve dönemin tasavvuf anlayışını ortaya kayabilmemiz açısından önemlidir. Yûsuf, bu risalede tasavvufu ve tasavvufî hayatı nasıl algıladığını anlatırken kendi görüşlerinden ziyade meşhur mutasavvıfların görüşlerinden yararlanır ve onların eserlerinden alıntılar yapar. Söz konusu görüşleri Kur'an ve hadislerden nakiller yaparak da desteklemeye çalışır.

Eser temelde şeyh-mürît arasındaki ilişki, iyi ve kötü şeyh ile mürit tanımlamaları, tasavvufun ne olduğu, bir şeyhe bağlanmanın gerekleri, şöhretin ne denli büyük bir bela olduğu ve müminin nasıl bir insan olduğu konuları üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu ve benzer konular çerçevesinde tasavvuf hayatıyla ilgili olarak onun ulaştığı görüşleri şu şekilde ifade edebiliriz: Kişi, iç dünyasını düzenlemek ve bazı ruhsal üstünlüklere erişmek amacıyla kamil bir şeyhe bağlanmalı; fakat bir kez bağlanınca da nitelik araştırması yapmadan işine bakmalı, söylenenleri yerine getirmelidir. Çünkü bilinmeyen bir yola ancak bir rehber eşliğinde girilebilir. Yûsuf'a göre tasavvuf; bir bilinmezlik içerisinde olmak; addan ve sandan arınmak, yüce yaratıcıya ulaşmaya çalışmaktır. İyi bir müminin dayanağı Allah, rehberi ise Peygamberdir. İyi bir mümin bal arısı gibi olmaktır. İyi bir mümin bal arısı gibi sürekli başkaları için çalışır ve onlara bal verir.

Anahtar Kelimeler: Yûsuf-ı Hakîkî, Tasavvuf, Sofi, Hacı Bayram-ı Velî,

Giriş

Yûsuf-ı Hakîkî, Somuncu Baba adıyla anılan Hâmid-i Aksarâyî¹'nin oğludur; dedesi de Mûsâ-yı Kayserî adıyla anılan meşhur bir zattır. Aslen Türkistanlı oldukları bilinmektedir. Kayseri'ye ne zaman geldikleri kaynaklarda belirtilmiyor ise de Şeyh Hâmid-i Aksarâyî'nin neslinin Yûsuf'la devam ettiği ifade edilir. Yûsuf, *Hakîkî-nâme* adlı eserinde yer alan, "Zikr-i isnâd-ı Hırka" başlıklı şiirde ailesi ve tarikatı hakkında bilgi verir.

Yûsuf-ı Hakîkî'nin ne zaman doğduğu belli değildir, fakat babasının 815 (m.1412)'te öldüğü ve oğlu Hakîkî'nin eğitimini müridi Hacı Bayram'a havale ettiği² düşünülecek olursa o sıralarda henüz bir çocuk olmalıdır. Zira *Mahabbet-nâme'nin* Manisa nüshası müstensihinin, eserin sonunda verdiği tarih de bunu göstermektedir. *Mahabbet-nâme'nin* Manisa nüshasının müstensihisi eserin sonuna ilave ettiği ve kendisine ait olan on beş beyitlik "Tâ-rih" bölümünde yaşının 86 olduğunu söylerken kitabı temize çektiği tarihin de müellifin ölümünden bir sene sonra olduğunu ifade eder. *Mahabbet-nâme'nin* Manisa nüshasının ketebe kaydı ise 894'tür. Milâdî takvime göre bu da 1488'dir; bir eksiği ise Yûsuf-ı Hakîkî'nin vefat tarihidir. Kabri Aksaray'dadır.

Evliya Çelebi ondan "El-Hac Bayram Velî³ öğrencilerinden olup Ankara'da ledün ilmini tamamlayıp Aksaray'da Bayramî tarikatinde öncü olmuştur.⁴" diye söz eder. *Osmanlı Müellifleri*'nde ilim ve irfan sahibi bir zat olduğu, *Hakîkî-nâme* isminde iki cilt üzerine tertip edilmiş bir divanının, *Mahabbet-nâme* ve *Metali'ul-İman* adlı eserlerinin de olduğundan söz edilir⁵.

Yûsuf-ı Hakîkî'nin, Türkiye kütüphanelerinde, hususî kütüphanelerde ve yurt dışında bulunan, kendisine ait olduğunu tespit ettiğimiz yedi eseri bulunmaktadır. Bunlar: *Hakîkî-nâme* adıyla anılan divanı; *Mahabbet-nâme* isimli tasavvuf ve ahlâka dair olan mesnevisi; *Tasavvuf Risâlesi* isimli, tasavvufa dair mensur eseri; babasının *Hadîs-i Erbaîn*'ine yazdığı bir şerh; tercüme bir eser olan *Metâli'u'l-İman*; ayrıca *et-Tesnîm*; ve *er-Rahîk el-Mahtum* isimli eserlerdir. Son ikisi Kahire'de Hidiviye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır; ancak bu eserlerin katalogda belirtildiği şekilde varlıkları, içerikleri ve hacimleri henüz tespit edilememiştir.

Burada Tasavvuf Risalesini içerik olarak günümüz Türkçesiyle vermeye çalışacağım. Hayatı ve Eserleri ile ilgili daha geniş bilgi için *Yûsuf-ı Hakîkî'nin Mahabbet-nâmesi'nin Tenkitli Metni ve İncelenmesi* adındaki doktora çalışmamıza bakılabilir⁶.

Kaynaklarda Yûsuf-ı Hakîkî'nin *Tasavvuf Risalesi*'nin varlığından söz edilmez. Eserin içinde de ismiyle ilgili herhangi bir bilgi bulamayız; ancak Süleymaniye, Hacı Mahmud, 2974 numarada kayıtlı *Metâli 'u'l-Îmân*'la bir arada bulunup 27a-57a varaklar arasındadır. Her iki eser de aynı hatla yazılmıştır ve eserin başında başka bir hatla "Yusuf Hakîkî'nin *Tasavvuf Risâlesi*" kaydı bulunmaktadır.

Tasavvuf Risâlesi'nde andığı isimler ve eserin içeriği de kültür çevresi bakımından bu eserin ona ait olduğu konusundaki düşüncemizi desteklemektedir. Ayrıca bu eserdeki şiirlerinin bir kısmı "Hakîkî-nâme" adlı eserinde daha hacimli olarak yer almaktadır.

Tasavvuf Risalesi, Müellifin eserde andığı meşhur mutasavvıflar, onların sözlerinden nakiller ve bir takım yorumlar içermesi dolayısıyla tasavvuf tarihi bakımından önemli bir eserdir. Bu itibarla günümüz Türkçesiyle, anlaşılır bir hâlde eserin içeriğini yayınlamayı düşündüm.

Eseri içerik olarak vermeye çalışırken aslında olan tekrarlardan burada kaçınmaya çalıştım. Bir de çok sık yer alan Farsça şiirlerden ve çok az yer alan müellifin kendisine ait olan Türkçe şiirlerden birer ikişer beyit alabildim. Metnin hacimli olması dergi ilkelerine göre basma gücünü doğurduğundan Hakîkî'nin naklettiği hikâyelerin bir kısmını da kısaltarak vermek zorunda kaldık. Bu da hâliyle bazı varakların hacimce daha az görünmesine sebep oldu.

Risalenin içerik olarak daha anlaşılır bir hâlde gelmesi için risaledeki konuları her bölümün başında konu başlıkları olarak kullandım. Şimdi risaleyi günümüz Türkçesiyle tanımaya çalışalım.

Yûsuf-ı Hakîkî'nin *Tasavvuf Risalesi*

1. Giriş; Besmele, Hamdele, Salvele

(27a) *Bismillahirrahmânirrahîm*

El-hamdu li'llahi Rabbi'l-âlemîn. Ve's-salâtu 'alâ Resûlihî seyyidi'l-enbiyâ'i ve'l-mürselîn. Ve 'alâ âlihî ve eshâbihî ecma'în.

2. Hakk'ı Talep ve Bir Mürşide Bağlanmak

Amma ba'd. İyi bil ki Hakk'ı talep edenler bu yolda dünyayı ve nefislerini terk ederek mesafe almışlardır. Bu yola gösteriş, iki yüzlülük ve gururla girilmez. Bu yola ancak bir mürşide bağlanılarak girilir; *er-refîk sümme't-tarîk*⁷. Allah buyurur: *Yâ eyyühe'l-lezîne âmenû't-teku'llâhe*

*ve'b-tegû ileyhi'l-vesîlete ve câhidû fi sebûlihî le'alleküm tuflihûn*⁸. Allah yine Mûsâ'ya: *Hel ettebi'uke âlâ en tu'allimeni mimmâ 'ullimte rüşden*⁹, buyurur.

*Necmü Dâye*¹⁰ şöyle der: Mûsâ 'aleyhi's-selâm nübüvvet ve risalete sahip olduğu hâlde on yıl Şu'ayb 'aleyhi's-selâma hizmet etti (27b). Böylece Allah'la bizzat konuşma derecesine, *Ve kellema'llâhu Mûsâ teklîmen*¹¹ ve *ve ketebnâ lehu fi'l-elvâhu min külli şey'in illâ*¹², ulaştı.

Saadete ulaşan kimseler kâmil şeyhlerin kontrolünde süluka girenlerdir. Şeyh Evhadü'd-din-i Kirmânî¹³ rahmetu'l-lâhi 'aleyh buyurur: Herkes önce yoldaş arar / O zaman yola düşer (28a)

Er dediğin kişi şeriate tam bağlanır ve kulluk makamında doğru yolu bularak şeyhine saygı içerisinde hizmet eder.

(28b) Çünkü sâlikin kalbi zikre devam ederek temizlenir; ruh tecellîlerine kabiliyetli bir hâle gelir; "Ene'l-Hak" ve "Sübhânî" zevki ona yüz gösterir. Şayet bir şeyhin yardımı olmazsa akli bunu anlayamaz, hulûl ve ittihâd belâsına düşer. Bu durumda imanının gitmesinden korkulur. *Necmü Dâye* şöyle der:

"Eğer kerametlerini kendinden bilersen

Sen bir firavunluk ve Tanrılık iddiasında bulunmuş olursun"

Pek çok insan doğruluktan ayrılarak sapıtmışlardır. Bu anlamda *Şeyh Attâr*¹⁴ şöyle buyurur:

"O senin için bir nursa da o ateşten başka bir şey değildir

Sen bu cılız gurur ışığında yürüme"

Hz. Peygamber de şöyle buyurur: *Şerrü'l-umûrı muhdesâtühâ ve küllü muhdesetin bid'atün ve küllü bid'atin (29a) dalâletün*¹⁵.

3. Mürîtlük ve İcazet

Hazret-i Resul zamanından tâ bu zamâna dek meşâyihden ve hulefâdan hiç kimse icazet olmaksızın meşâyih elinden diyerek *lâ-'ale't-ta'yîn*¹⁶ ya da kendi adını anarak filan elinden diye tevbe vermemiştir.

Mürîdin şeyhten icâzet talep etmesi doğru değildir. Çünkü(29b) mürît tam teslimiyet içinde olmalıdır. *'Aleyküm bi's-sem'-i ve't-tâ'ati velev kâne 'abden habeşiyen*¹⁷.

Necmü Dâye der ki: Mürîdlik Hakk'ın zatıyla sıfatlanmaktır. Hak Te'âlâ bu sıfatla kula tecellî etmeyince irâdet nûru 'aksi kulun gönlünde zâhir olup mürit olmaz. Şayet mürit kendi varlığını ortadan kaldıramazsa zillet vadisine düşer ve imanı tehlikeye girer. Hak Te'âlâ buyurur ki: ***Velâ tülkû bi-eydiyeküm ile't-tehlüketi***¹⁸ (30a). Bu sebeple icâzet talep etmek mürit için iflas demektir. İcazet talep etmek küstahlığını ancak kendini beğenenler yapar.

Şeyh, müride "*es-seyrü ila'l-lâhi*¹⁹"deki nefis menzillerinden ilâhî tecellîlerin başlangıcı olan kalp makamının sonuna ulaştığında icâzet verir. İstidatları olmadığı hâlde icâzet talep edenlere de icâzet verirler, fakat bu icâzet onlar için doğru yoldan sapma sebebidir. Ancak şeyh icâzeti kendi isteğiyle verirse o başka. (30b.)

Bu durum *Yunus Emre* 'nin bir şiirinde dediği gibidir:

"Bir devlüğeç yuva yapar yürür ilden yavru kapar

(31a)Dogan ileyinden sapar zîre elinde murdârı var"

Devlüğeç'in kaptığı yavru nefsi emrde murdâr degildir temiz yumurtadır. "Zîre elinde murdârı var"ın manası şudur: Mürit, mürebbî huzûrunda ve meşâyih tarîkında iç yönünü güçlendirmeden iddia sahiplerinin kışkırtmasıyla dalalete düşerler; itikatları temizken murdar olur. Şeytanın vesveseleri zahir azaya sirayet eder. Böylece nefis ne şeriata itaat eder ne şeyhin emirlerine.

4. Nefsle Cihat, Kâmil Şeyhin Nitelikleri

*İmam Cafer-i Sâdik*²⁰ buyurur ki: ***El-mevtü hüve't-tevbetü***, (31b) yani mevt tevbe getirmektir. Allah buyurur: ***Fetûbû ilâ bâri'iküm fektulû enfüsekiüm***²¹. ***Femen tâbe katle nefsehu***²². Hz. Peygamber buyurur: ***Reca'nâ mine'l-cihâdi'l-asgari ile'l-cihâdi'l-ekberi***²³. Bir başka hadiste: ***El-mücâhidu men câhede nefsehu femer tâbe 'an hevâhu fekad hayye bihüdâhu***, yani kim nefsin arzularından tevbe etti, yani kâmil bir şeyhin gözetiminde mücâhedât kılıcıyla nefsini öldürdü, hidayet nuru ile dalâletten kurtuldu ve marifetle de cehâletten kurtulup ebedî bir hayat kazandı. Allah buyurur: ***Ve men kâne meyten feahyeynâhu***, yani ***meyten bi'l-cehli feahyeynâhu bi'l-'ilmi***²⁴.

Derviş yüce himmetli olmalıdır (32a), masivaya iltifat etmemeli ve e-hil olamayan kişilere elini uzatmamalıdır.

Fakirlik dava edip meşayih giysisi içerisinde köy köy dolaşım lafla şöhret kazanmaya çalışmak iş değildir. Ne yular urulup yidil halka / Ne himâr arkasında palan ol

Tahallakû bi-ahlâki'l-lâhi²⁵ nurlu emri cana ışık göstermeden ‘âşık **Vallâhu ganiyyün ‘ani’l-‘âlemîne**²⁶ sıfatıyla sıfatlanmış ola.

Şöhret din için büyük bir belâdır. **Eş-şöhretü âfetü evliyâ’illâhi**²⁷. **El-humûlü râhatü evliyâ’i Hak**²⁸. **Cilbâb-ı kîbâb-ı evliya’i tahte kîbâbî lâ ya’rifühüm gayri**²⁹. (32b) Şeyh Safî kardeşi **Salahaddin-i Reşîd**’i Şiraz pazarında peşinde yetmiş kadar çavuş ve başka kişilerle birlikte azamet içinde yürüken gördü. Derhâl yanlarından uzaklaşmak istedi, ancak izdihamdan dolayı şeyhin elbisesi **Selahaddin**’in elbisesine değdi. Şeyh derhâl elbisesini çıkarıp bir su kenarında yıkadı. İşte şöhret afetinden böyle kaçınmak gerekir.

“Senin elbisenin altında yüz putun varken

Nasıl olup da kendini halka sufi gösteriyorsun”

Bayezid³⁰ den nakledilir ki; Bayezid Şâm’a varınca bütün Şamlıların kendisini karşılamak, izzet ve ikramda bulunmak için beklediklerini gördü. Bayezid derhâl bir taş üzerine çıktı ve **Festekim limâ yûhâ innenî ene’llahu Lâ-ilâhe illa ene**³¹, ayetine kadar yüksek sesle okudu. Şamlılar bunu duyunca “Hey bu zındıkmış.” (33a) diyerek yanından uzaklaştılar. O da böylece şöhret belasından kurtuldu, kendi yoluna gitti.

Zü’n-Nûn³² der ki: Bana marifet ehlinden bir kişiyi anlattılar . Ben de Likâm dağında onu görmek için yola çıktım ve mahzun bir sesle kulağıma şu sözler geldi.

Ey kalbimin dostu olan senin hatıranla

Senden başka isteğim yok

Bu sesin sahibine selâm verdim, selâmımı aldı ve şöyle dedi: Kale Resûlü’llahi sallallahu ‘aleyhi ve sellem, **İzâ erâde’llahu bi-‘abdin hayran a’mâhu ve esammehu ve ahresehu ve echelehu ‘alâ gayrihi**³³ sadaka Resûlü’llahi **men lâ-yechelü ‘alâ gayrihi keyfe ya’rifuhu**³⁴ Allah’tan başkasını bilen Allah’ı nasıl bilir; O’ndan başkasını işiten O’nu nasıl işitir; dil-siz olmayan O’nunla nasıl söyleşir! (33b)

Şiblî’ye, **summun bükmün ‘umyun**³⁵, den soruldu; dedi ki **summun ‘an istimâ’i’l-hakkı** yani **sum**’dur Hakk’ı istima’dan; **bükm** ’dür tekellüm-den; Hakk’ile **‘umy**’dur nazardan âhirete ve Hakk’a; **fehüm lâ yerci’ûne**³⁶ ki onlar rücu’ etmezler, nefislerinin emrinden ve dünyadan ukbaya dön-

mezler, ârif ve siddîk bunların zıddıdır. *summun felâ yesme‘u gayre‘l-hakki mine‘l-hakki, bükmün felâ yentiku illâ bi‘l-hakki ‘ani‘l-hakki li‘l-hakki*³⁷, heyhât ehli dilin *a‘meyte ‘aynî ‘ani‘d-dünyâ ve zînetehâ*³⁸ dediği nerede ve *İllâ raeytüke beyne‘l-cifni ve‘l-hadaki*³⁹ buyurduğu nerede!

“Ârif ve sofinin nazarında

Tanınmış olmaktan başka büyük bir suç yoktur”

Meşayıhten bazıları münacatlarında “Beni halka unutturdun, onları da bana unuttur, halk içinde gösterilmeye takatim yoktur.” derler.

5. Tasavvuf Nedir?

Biri de der ki: Kime yetiştimse ona tasavvufun ne olduğunu sordum; biri bir şekilde tanımladı, başka biri başka bir şekilde. Bu tanımlamalar beni tatmin etmedi. Sonunda Hz. Peygamber‘i rüyamda gördüm ve mübarek ayaklarına yüz sürerek sordum. Halk ile bilişmeyi terk et dedi. Daha dedim; halk ile bilişliği inkâr et dedi. Daha dedim; elinden gelirse öyle bir hâlde ol ki ne kimse seni bilsin ne de sen kimseyi bil dedi.

6. Gerçek Sofi Kimdir?

Hadayıku‘l-Hakayık‘ta şöyle denir: Gerçek sofinin alâmeti, bilinirken bilinmez olmak; zenginken fakir olmak; izzet içindeyken mezelleti seçmektir; yalancı sofinin alâmeti ise bunun tam tersidir.

“Tıpkı mert adamlar gibi kendini aşağılamayı tercih et (34b)

Şimdiki sofilerin tanımı *tegayyürü‘ş-şekli li-ecli‘l-ekt*⁴⁰ dendiği gibidir.

Şimdiki sofilerin çoğunun tâclarının ve hırkalarının ellerinden alınmasının sebebi ehil olmayan her küstahı mahrem sanıp onlara kisvet giydirmeleridir

Mesnevîde der ki bir sofi asılmış bir sofrayı gördü (35a) heyecanlandı, bağırıp çağırmaya başladı; insanlar onun çevresinde toplandılar. İçlerinden biri, o gördüğünüz sofraya boştur, yiyecek yoktur dedi.

Lokma perest sofiler iç aydınlığı meydana getiremezler. Onların dinleri paraları, himmetleri mideleri, kibleleri ise kadınlardır.

7. Dini Dünyaya Âlet Etmek, İrşada Liyakat, Gerçek Şeyhlik ve Mükemmellik

Olgunlaşmamış bir şeyhe mürit olan ehadiyyet cemâlini göremez.

“Eşeğin kıcını öpen o dudak

Mesihin öpüşünün tadını nasıl bulur” (35b)

Hoca 'Abdu'l-Melik-i Serâvî der ki: Şeyh kaddesa'llahu sırrahu Kur'an'ı dünyevî kazançlara vesîle edenlerin durumunu ulaşamadığı bir yere, Kur'an'ı ayağının altına koyarak ulaşmaya çalışanların durumuna benzetir. *Velâ teşterû bi'âyâtî semenen kâlilâ*⁴¹

Şeyh Sadreddin⁴² der ki: (36a) Peygamber miracdan dönerken kadınlardan bir topluluğun cehennemde, ateşten yapılmış kesici aletlerle kendi etlerini kesmekte olduklarını gördü ve bunların kimler olduklarını sordu. Onların zina ile çocuk dünyaya getirip kocalarına “senden” diyen kişiler oldukları söylendi.

Şeyh buyurdu ki: Nefsin arzu ve istekleriyle dopdolu oldukları hâlde gönül ve irşat davasında bulunuyorlarsa onların azapları bu kadınların gördüğü azaptan şiddetlidir.

Cebra'il, Pîr'e “Allah'ın davetçisine cevap verin.” sadası ve irşat sesi cihana düştü, sıddıklar ve enbiyalar nesline cevap verin “*ecîbû dâ'iyallahi mesâmi'*”i, der.

Şeyh Zahid'in oğlu *Cemâleddin 'Ali* şeyhin huzûrına geldi dedi ki: (36b.) Bir kişiye irşat seccadesine çok uzaklardaki insanların durumlarından manevî güçleriyle haberdar olabilen ve çok uzaklardaki, ölmek üzere olan müritlerinin imanlarını kurtarabilen kişiler oturabilir.

Ahî Ferec-i Zengânî’den kâmil vefânın kim olduğu soruldu. O da dedi ki: “Önünden geçen bir kişiden nasıl nesiller dünyaya geleceğini, hangisinin itaatkâr, hangisinin âsî olacağını bilmeli, bu da yetmez; müritlerinden biri ölmek üzere olsa onun imdadına yetişir ve şeytanın aldatmasından korur; bu da yetmez, müritlerinden biri ölse, Münker ve Nekir'in sualleri sırasında yanında olur ve soruları cevaplamasına yardım eder; ancak yine de “Şeyhliğin ‘ş’si gönlünden geçerse erlikten nasibi yoktur.” (37b)

Gerçekte gönül sahibinin kim olduğu soruldu; Ahî, “Müridi kıyamet gününde bütün durumlardan koruyan ve münâdînin Cebrâil, Kadı'nın Allah olduğu o gün müridi Peygamber'in sancağı altına iletendir.” dedi. (38a)

Üçüncü seferden sonrası “ayn-ı cem’a” ve vilayetin sonu olan ehadiyyet hazretine çıkmaktır.

Dördüncü sefer ki, Allah’tan Allah’la birlikte yürüyüş olan beka makamıdır. Mutlak fetih olan fenadan sonradır. Hak Te’âlâ’nın kullarına *İzâ-câ’enasrullahi ve’l-fethu*⁴³ ol vahdet kapısı açılır. Mutlak fenâ ve istigrakla “ayn-ı cem”de zâtî şühud ve birlik nûrî *izâcâ’enasru’llahi* veriline irşat seccadesi helâl olur. Bu da şeyh hazretlerinden icazet ve “hazret-i ‘izzet”ten işaret ile olur. İyi bilinsin ki mutlak fetih denen “*es-seyrü bi’llahi ‘ani’llah*”ta vahdet kapısı açılmayınca (38b) kimse şeyhlik makamına yetişmez. Feth-i karîb denen *es-seyrü ilallah*’ta apaçık ufka ulaşip feth meydana gelmeyince, yani nefis makamından yükselip “*nasrun minellah*” verilmeyince pek çok ganimetler ve yakın bilgisi meydana gelmeyince, kudsi gerçek keşifler gerçekleşmeyince, yüce ufuklara ulaşmak kesinleşmeyince; “*es-seyrü fi’llahi*”de gönül fethi olan ruh nurlarının ortaya çıkmasıyla oluşan feth-i mübîn karanlıklardan, nurlardan ve kazançlardan muhakkak olmayınca kimse hilâfete lâıyk olmaz. Ancak burada büyük bir tehlike vardır; çünkü kalp sırrın kontrolüne yükselince nefis, kalp makamına yükselir. Önceki sıfatları kalbî nurlarla örtülür. Bil ki nuranî görüşlerden, renklerle ortaya çıktığından kalp makamı tamam ve kâmil olmaz; ancak ruh makamına yükseldikten sonra olur.

(39a) *Es’elüke şevkan ilâ likâ’ike min gayri zarrâ’e muzirretin velâ fitnetin muzilletin*⁴⁴ bu hatara işaret etmektedir.

“*Es-seyrü me’allah*”, “ayn-ı cem”e ve ehadiyyet hazretine terakkîdir. İstigrak ve istihlâk makamıdır. Havas mertebesidir. Orada ne irade ne hilafet ne de meşihat vardır. Meşâyih, o makâma “harabet” derler.

Hak Te’âlâ’nın kula boyun damarından yakın olması *ve nahnü akrebu ileyhi min habli’-verîd*⁴⁵’i, “*es-seyrü ilallahî*” manasına olur. Nefsin hicapla hazretten uzaklığı hasebiyle kulun hicapta yükselmeye çalışmasına “*es-seyrü ilallahî*” derler. Ne zaman bu mesafeyi aşip kendisinden dışarıya ayak bastı o zaman “*es-seyrü ilallahî*”sona erer. (39b) Soru; Allah içten, dıştan, yürümekten münezzehtir; *es-seyrü fi’llah* ne demektir? Cevap; *es-seyrü fi’llah* yani *fi sıfâtillahi*⁴⁶ Allah’ın sıfatlarında ilerlemektir. Salik bir sıfattan başka sıfata terakkî içindedir ve renkten renge girer. Hak gerçeğine ulaştığı zaman temkîn makamındadır. Ondandan sonra temkîn hâletinde *es-seyrü me’allahî* olur. Soru: Hak Te’âlâ ile seyirde olmak nasıl olur? Cevap: Bu birliğin ikilik olması manasında değildir. Nasıl ki bir kimse bir damlayı denize atsa damla denizde yok olur; fakat ittihat olmaz; damla damladır,

deniz denizdir. Eğer derya coşsa dalga vursa bu seçim damlaya değil denize aittir. (40a)

Eğer meşayih kendisini halka mutasavvıfların sıfatında ve terbiye ehlinin görünüşüyle gösterir, içi de bunun zıddı olursa koyun suretinde kurt gibidir. Halk onu koyun gibi bildiği için ondan emin olur, o da hile ve aldatmayla işini yürütür.

Meşayih, zahirî faziletlerden çok batınî faziletlere de önem verirler; ilim ve amel kanatlarıyla yüce âlemlerde uçmazlar. Bu şekilde onlar ten tuzağında kalırlarsa melekût bahçelerinde nasıl dolaşırlar! (40b)

Aşk bağına hoş ezgiler şakıyan tutî yaraşır

Yoksa kötü sesli karga bülbül sesini nasıl çıkarır

Hoca Sadreddin der ki: Tebriz’de zamanın meşhurlarından Ârif adında biri vardı. Şeyhin yanına geldi; Şeyh ona adını sordu.; o da “Adım Muhammed, fakat bana Ârif derler.” diye cevap verdi. Bunun üzerine şeyh, “Sen kendini tanıyor musun ki sana Ârif diyorlar?” dedi. O da: “Ben şeyhlerin kitaplarından ve menkabelerinden, tasavvuftan pek çok şey okudum ve öğrendim.” dedi. Şeyh, “Onların işi senin okuduklarındır, seninki hani?” dedi. “Bu okumak şuna benzer: Hocanın biri kölesini çeşitli iyi ve ucuz kumaşlar alması için Mısır’a gönderdi. Neler aldığını da yazıp kendisine göndermesini istedi. Şimdi bu hoca, arkadaşlarını çağırıp kumaş yerine bu belgeyi satabilir mi? İşte senin okudukların o insanların yaşadıkları hâllerdir. Sen de kumaş göstermelisin, kitap ve makale göstermek işe yaramaz.”

Gönül sahiplerinden biri rüyasında hamile bir köpek gördü; eniklerin ses verdiğini duydu. Köpeğin havlaması ya gözcülük ya yardım ya da süt talep etmek içindir. Anne karnında da böyle bir şey söz konusu olmaz.

Bu zat kendine gelince şaşırıldı. “Bunun tevilini Allah’tan başkası bilmez diyerek Allah’a niyaz etti. Gaybdan gelen ses şöyle dedi: Bu, henüz perdelerden kurtulmayan ve batın gözleri açılmayan insanların hâlidir. Öyle olduğu hâlde basîret davasına kalkışır ve makaleler söylerler. Onların bu söylediklerinden ne kendilerine bir (41b) kuvvet ve yardım erişir ne de onların söylediklerini kullananlara bir olgunluk ve kurtuluş.” (42a)

8. Gönül ve Kalp

Fakra ulaşanlar sebat edenlerdir. Yoldan çıkarak gözden düşmüş olanlara uyanlar onlar gibi olur. Allah, Âdem’in hamurunu bizzat hazırladı. Melekler o kadar düşündüler ve Âdem’in yapısının nasıl olduğunu bileme-

diler. İblis, Âdem'in çevresinde dolaşırken ağzını açık görüp girdi. Âdem'in yaratılışını anlamaya çalıştı. Kalbe kadar ulaştı, ancak gönlüne girmeye yol bulamadı; çünkü Âdem'in gönlüne girmek için Şeytan'a yol yoktur. Vesvese mahalli göğüstür, kalp değil. Allah buyurur: *Yüvesvisü fi sudûri'n-nâsi mine'l-cinneti ve'n-nâs*⁴⁷. Bin endişeyle geri döndü. Âdem'in kalbine giremedi ve herkes tarafından da böylece reddedildi. (42b) Bundan dolayı tarikat büyükleri demiştir ki, kim bir gönül reddetse bütün gönüllerde reddedilmiş olur. Kim bir gönül kabul etse bütün gönüller de onu kabul eder. Ancak halkın çoğu gönlü nefisten ayıramaz. Fukara dilinde "Halkın reddi, Hakk'ın kabulüdür." sözündeki halk, nefsi kalpten ayıramayan halktır.

9. Bir Şeyhe Bağlanmak ve Tâlibin Nitelikleri

Necmeddin-i Kübrâ der ki: Kim tarikate girer, sonra ayrılırsa "mürted-i tarîkat" olur. Tarikatten kovulmak, şeriatten kovulmaktan beterdir. Çünkü şeriatten çıkan kelimeyi tevhidi (43a) söylemekle kurtulur. Ancak tarikatten kovulan "amel-i sakaleyn" ile bile işe yaramaz. *talebü'l-hâl ez-zevâli muhâlün*⁴⁸. Bu zaîf de der ki:

Her kime kim 'inâyetün olmaz ise delîl-i râh

Kande varurısa ana zulmet ola fûrûg-ı mâh⁴⁹

Necmi Dâye der ki: Mürit zahirinde ve batnında şeyhine tam teslim olmalıdır; onun işlerine ve sözlerine hiç itiraz etmemelidir. Şayet yumurta kuşun tasarrufundan dışarı düşse batıl olur. Artık ondan bir hayır gelmez; ne kuş olur ne yumurta. (43b) Yumurta kuşun tasarrufundan çıkıp fasit olunca cihanın bütün kuşları toplansalar yine o yumurtayı ıslah edemezler. Bunun gibi şayet mürit, şeyhin vilayetinden reddedilirse artık hiç bir şeyh onu bir yere ulaştıramaz; bütün şeyhlerce reddedilmiş olur. Ancak bir özür ile, onun inayeti "delîl-i râh" olanlar için ümit var.

Bayezid'e, "Tâlibe ne gerektir?" diye sordular. "Doğuştan devlet." dedi. "O olmazsa?" dediler. "Güçlü bir vücut." dedi. "O da olmazsa?" diye sorduklarında ise "O zaman ölmek olmaktan yeğdir." cevabını verdi.

Meşayıhten bazıları Allah'a giden yolda pek çok menzil ve aşamaların olduğunu, pek çoğunun ilk basamakta kaldığını, "*men (44a) yuzlilillâhu felâ hâdiyeleh ve yezerühüm fi tугyânihim*.⁵⁰" ayeti gereğince Allah'ın yardımı ulaşanların ise ileri gittiğini söylemişlerdir. "*Sümme reşşe 'aleyhim min nûrihi*⁵¹" kime yetişirse sülûkünde ona yol gösterir. "*Fe men esâbe min zâlike'n-nûri ihtedâ*⁵²" kime ulaşmazsa karanlıkta, dalalette kalır. Artık o, mürşit talebiyle nereye gitse ayın ışığı ona zulmet olur. Yani evliyanın

keşif nurları ona şüphe karanlıkları olur. Bir müridin hizmetine girdiğinde de tam bir teslim, saygı ve bağlılıkla hizmet etmeyeceği için inat ve itiraz karanlıklarında kalır.

Necmü Dâye der ki: Sadık bir mürit başlangıçta “*ve’llezîne câhedû finâ*⁵³” kaziyyesi üzere ayağını talep yoluna koyarsa Rabbanî yardımın cezbesi onun gönül yüzünü nefsten dönderir ve onun tarafına yöneltir. Allah, (44b) “*Lenehdiyennehüm sübülenâ*⁵⁴” sünneti üzere şeyhin cemalini onun kalp aynasına arz eder; mürit bu cemale aşık olur. Artık kararı kalmaz. Bütün saadetlerin kaynağı bu âşıklıktır. Mürit, şeyhin vilayetinin cemaline âşık olmayınca kendi irade ve ihtiyarından çıkmaz, kendini şeyhe tam teslim edemez. Kim, “*vellezîne câhedû finâ*” kaziyyesi üzere yola girerse inayetin ona “delîl-i râh”, yardımcı olmasın; yani hangi şeyhin hizmetini seçip ona mürit olursa ay ışığı ona zulmet ola, yani şeyhin parlak cemali onun kalp aynasına parlaklık göstermesin, vücut perdesinde kalsın. (45a)

10. Keşf ve Kerâmet

Nasıl ki Peygamber’in cihani aydınlatan cemalini münafıklar ve kafirler pek çok mucize ile gördükleri hâlde görmezlerdi. Çünkü onlara nübüvvet ve risalet aydınlık göstermedi. Bir başka deyişle hangi keşf ve keramete ulaşırsa gurur ve kibir oluşur, ayın ışığı, yani mûkaşefat nurları ona zulmet olur.

Sultan Hoca ‘Ali, keşfin keşiflerde bile olduğunu söylemiştir. İstitraç denen keramet şeytanîdir. “Tayy-ı mekan” denen olay cine aittir ki bir anda çok mesafeler kat edebilir. (45b.) Bu keramete keşifler bile sahip olabilir. Talip, gönlünü Allah’tan başka her şeyden temizlemelidir. Onların işi keşifler, cinler ve şeytanların yaptığı gibi keşf ve keramet değildir. Bakınca suretin bile aksettiği su pis bir kaptaysa içilmez, temiz bir kaptaysa durgun su ise içilir. Bidat ehlinin içleri pislenmiştir. Keşifleri, kerametleri, himmetleri ve sözleri de murdardır.

Ferîdüddin Muhammed ‘Attâr şöyle der: O kötü ışıktaysa boğulup gitme (Tû bedân nûrî necis garre meşev)

Onların sözleri kötü kaptaki durgun su gibi hiçbir işe yaramaz, belki insanı helake sürükler. (46a)

Derler ki; keşf kendi hata ve eksiklerini bilmektir. “*Men ‘arefe nefsehu bi’l-‘ubudiyyeti fekad ‘arefe Rabbehu bi’r-rubûbiyyeti*⁵⁵” hünerine ve sırların içine ulaşmaktır. Keramet bütün bağları kesip mücerret olmaktır. Kadem kendiliğinden dışarıya ayak basmaktır ki sülukte maksada

ulaşılsın. Himmet; iki âleme, Hakk'ın aşağısına baş eğmektir. Bütün bu keşf, keramet, kadem ve himmet Hak ile meşgul olmaktır. Bunun aksi, başkalarıyla oyalanmaktır ve perdedir.

Ayrıca demişlerdir ki: Keramet ya havada uçmak ya su üzerinde yürümektir; oysa havada uçmak erenlerin yanında bir sivrisinek derecesidir. Deniz üzerinde yürümek ise bir saman çöpü gibi olmaktır. Bunlara itibar edilmez. (46b) Yine demişlerdir ki: Alışılmışın dışında bu gibi işler bir kimsede görülse ve o kişi bu kerametlerle halk içinde sevilip sayılsa muhtemelen ona öbür dünyada “*ez hebtüm tayyibâtiküm fi hayâtikümü'd-dünya ve's-temta'tüm bihâ*⁵⁶” nasip olmaz.

Şimdi bir başka söze geldik; kişi hangi ilim ve fenni elde ederse maksadı amel değil de şöhret ve makam ise; ayın aydınlığı, yani ilim ve amelin bir araya gelmesiyle ortaya çıkan yakın nuru ona zulmet olur. Bu bağlamda Monla da bir mesnevî söylemiştir:

Seciyesi kötü olana ilim ve fen öğretmek

Haydudun eline kılıç vermek gibidir

(47a) Kişi yaptığı ibadetleri sırf Allah için yapmazsa ibadet nurları ona yüz göstermez ve yaptığı ibadetler onun için gurur ve bir perde olur.

Yapılan ibadetlerle “*ve ehibbuhu*” yardımı yol gösterici olmazsa ay ışığı ona zulmet olur. “*Küntü lehü sem'an ve basaran*⁵⁷.” Bir başkası; kişi kendisini salık, âbid, zahid, ârif; hangi makamda gösterirse göstereceğini “*cezebetün min cezebâti'l-Hakk*⁵⁸”ı yardımı ona yol gösterici olmazsa ay ışığı ona zulmet olur. (47b)

11. Hacı Paşa (Hacı Bayram-ı Vefî)' ve Şeyhi (Somuncu Baba)'nin Büyüklüğü

Şeyhin makbüllerinden olan Kösece Ömer der ki: Nice zamandır şeyhin hizmetinde bulundum, dolayısıyla artık irşat etmeye lâyık hâle geldiğimi düşündüm. Böylece pek çok kişiyi irşat etmek için halvete soktum. Ansızın Hacı Paşa'm⁵⁹ geldi; sırtımdan bastırıp göğsümden sıyrı verdi. Bende derişlikten bir eser kalmadı. Bana hâlîmi bildirdi, yeniden başa dönüp işe başladım. (48a)

Künci Sinan, Hacı Paşa'm hazretlerinden rivayetle der ki: Şeyh buyurdu ki, şeyh hazretlerinin irşattaki kemaline üç kez iman getirdim. Bir anda beni bir makama ulaştırdı ki “*fi mak'adi sıdkın 'inde melikin muktedir*⁶⁰”, ondan ibarettir. Bir kez o olmaksızın müşahede etmek istedim ve

beni geri dönderip şeyhinle gel dediler. Bir keresinde de on sekiz bin âlemi pamuk torbası gibi koltuğumun altında gördüm. Bu hâlde iken bir el omuzuma dokundu, şeyh hazretleri idi. “Monla Hacı sakın mağrur olma hâ!” dedi. Kendime gelince şeyhin kemâlîne inandım. (48b)

Meşrebimiz Allah’a minnet, yolumuz pak, senedimiz açık, isnadımız sağlam, önderimiz Nebiyyüllâh (s.a.v.).

Hız. Peygamber’in Mirac’taki gibi olmasının sebebi mübarek cisminin ruhanî olması idi; gölgesi yoktu. Diğer sıfatları halkın sıfatları gibiydi. Halkın sıfatlarının seyr ettiği yerde onun sureti seyr ederdi. Halkın manasının seyr ettiği yerde onun sıfatı seyr ederdi. Halkın sırrının seyr ettiği yerde Resul’ün manası seyr ederdi. Resul’ün sırrının yetiştiği yeri ise hiç kimse bilememiştir. (49a) Evliyanın ne kadar kemalâtı varsa Resul’ün şeriatine ve sünnetine uymakla olur. Bizim için şeriaten çıkmak şeyhimizin yolunu terk edip, bendini, yolunu, mertebesini bilmeyen, kendini beğenmişlere iltifat etmek mümkün değildir.

12. Bir Şeyhin Hizmetine Girmenin Şartları

Fîhimâfîh’te der ki: Zamanın güzellerini bir yere topladılar ve Mecnun’a “Bak, Allah kudretiyle neler yapmıştır.” dediler. Mecnun başını kaldırmayı bırakmadı. Bakması için ısrar ettiler. O zaman dedi ki: Leyla’nın sevgisi başımın üzerinde keskin bir kılıç tutmaktadır; başımı kaldırdığımda boynumu vurmasından korkarım. Mürit şeyhin cemalinin vilayetine âşık olup siyaset vilayetinin saltanatı gönlüne iz bırakmayınca manevî ilgi ortaya çıkmaz ve şeyhin batınından müride bir yardım ulaşmaz.

Necmü Dâye der ki: Şayet şifa dağıtan doktor hasta olsa kendi kendini tedavi edemez. (49b) Çünkü hastalıktan dolayı artık eski doktor değildir. Ona sağlıklı, iyi görüşlü bir doktor gerek. Şayet bulunmazsa hasta doktorun tedavisi pek fayda vermez. Müride bir yardım ulaşmaz.

Seni bilen uyumakta sen uyumaktasın

Uyuyan uyuyanı nasıl uyandırısın

Artık hata ile nefse ve şeytana aldanmamak, kendi ilmine ve aklına güvenmemek gerektiği iyice anlaşılmalı. İradet tohumu gönle düşünce, gaybın hizmetçilerine saygı göstermeli, onları bir ganimet olarak görmelidir. Bir ulunun hizmetine girince onun kâmil olup olmadığını bilmiyorsa da “‘*aleyküm bi’s-sem’i ve’t-tâ’ati*’⁶¹” işaretini kendisi için bilmeli. Şöyle buyrulur: “*Velew kâne ‘abden habeşiyen.*”⁶² Meşâyih bu konuda, kendi

tasarrufunda olmaktansa bir kedinin tasarrufunda olmak daha iyidir demişlerdir. “*Velâ tekilnî ilâ nefsî tarafete ‘aynin.*”⁶³ Ayrıca demişlerdir ki Kaf’dan Kaf’a uçmaktansa bir sivrisineğin kanadı altında olmak daha iyidir. (50a) Bu sözlerin hepsi şöhret âfetinden kaçınmak gerektiğine işaret etmektedir.

Ben kendi çalışmamla ne yapabilir ne iş başarabilirim. Senden bir yardım ulaşmayan o kula yazık. (50b) Halktan ve nefsten, kim talibi şeyhe hizmetten alıkoyarsa irade gücüyle buna engel olunmalıdır. Böylece fakr devletinden mahrum kalınmaz: Ondan mahrum olan iki cihan devletinden mahrumdur.

Şartlardan biri de müridin, şeyhine dost olana dost, düşman olana düşman olmasıdır. Allah buyurur: “*Lâ tecidu kavmen yû‘minûne bi’l-lâhi ve’l-yevmi’l-âhiri yûadûne men hâddellahe ve Resûlehu velev-kâne âbâ‘ehüm ev ebnâehüm ev ihvânehüm ev ‘aşiretehüm.*”⁶⁴ Dostluğun belirtisi dostun dostunu dost, düşmanını düşman tutmaktır. (51a) El-ma‘nâ, “*ennehu lâyectemi‘u’l-îmânü me‘a vidâdı a‘dâ‘illâhi*” yani iman, Allah’ın düşmanlarına sevgi ile bir arada olmaz. Kim bir kimseyi sevmezse onun düşmanını da sevmesi şu iki yönden yasaklanmıştır: Kalpte Allah’ın düşmanına karşı sevgi varsa kişi ya münafık olur ya da büyük bir günah işlemiş olur. Sahih iman ve halis tevhide ulaşanlar mübtedîlerle bir arada oturmaz, yiyip içmezler. *Hakayık-ı Süllemlî*’de: “*Ve men dâhene mebtedi‘an selebehu’llâhu halâvete’s-süneni ve men dahike ilâ mübtedi‘in neze‘allahu nûre’l-îmâni min kalbihi ve in lem yusaddak felyücerreb.*”⁶⁵ denilir.

Daha önce bir şeyhin dostunu dost, düşmanını düşman bilmekten söz edilmişti. Buna hadiste de işaret vardır: (51b) “*Men etâküm ve emereküm cemî‘un ‘alâ raculin vâhidin yürîdu en yeşukka ‘asâküm ve teferraka cemâateküm fa’ktulûhu*”⁶⁶. “*Men bâye‘a imâmen fe’a’tâhu safkate yedîhi ve semerete kalbihî felyutfihu ini’steta‘a fein câ‘e âhare yünâzi‘hu fedribû ‘unuka’l-âhari*”⁶⁷. “*Men etâküm*” yani, kim ki size geldi “*emereküm*” yani din meselelerini gören ya doğruluk ve iradenize ya şeyh ile kalp bağınıza itikat ve istimdat ile “*cemî‘un*” yani toplanmış iken, bağliyen “*alâ raculin vâhidin*” bir kişinin bağlılığı ile “*yürîdu en yeşukka ‘asâküm*” yani diler ki igvâ ile yere karıştıra güzel inancınızı boza. İnkâr ile sidd ve irâdenizi, nifâk ve karışıklık ile şeyhe ve tarîka teveccühünüzü, yüz çevirme ile şeyhin emirlerine teslim ve bağlılığınızı, inat ve itiraz ile “*ve teferraka cemâ‘atüküm*”, kardeşlik topluluğunuzu dağıda; nefsinizi mücahadeden alıkoya, (52a) ruhunuzu, murakabeden ve Hakk’ı temaşadan, sırrınızı ibadete bağlılıktan alıkoya; “*faktulûhu ey kezibuhu*” yani katilden

murat biatı ortadan kaldırmaktır demişler; (...) “*fektulûhu vezribû ‘unuka’l-âhiri*” kavliyle beyati sâniye iptaline işarettir. Hak Te‘âlâ kelâmı kadîminde buyurur: “*Men yuti‘i’r-Resûle fekad etâ‘ellâhe ve men tevellâ femâ erselnâke ‘aleyhim hafızan*⁶⁸”. Bir ayette dahi: “*Felâ ve Rabbike lâ yü‘minûne hattâ yuhakkimûke fîmâ şecere beynehüm sümme lâyecidû fî enfüsihim haracen mimmâ kazeyte ve yüsellimû teslîmâ*⁶⁹.” Ve hazret-i (52b) Resûl buyurur: “*Men etâ‘anî fekad etâ‘allâhu ve men ‘asânî fekad ‘asallâhe*⁷⁰” bir hadiste dahi buyurur: “*Vellahi lâ yü‘minü men lem yettebi‘ hevâhu bimâ ci‘tü*⁷¹.”

13. Mümin Nasıl Bir İnsandır?

Cemâleddin Ürmevî der ki: Şeyh hazretlerinden, “*el-mü‘minü ke’n-nahleti lâye‘kuluhu illâ tayyiben velâ yeza‘u illâ tayyiben*⁷²”i sordum. Şeyh dedi ki: İman batınî işlerdendir; imanı kabul eden gönüldür. Dilin yiyeceği tevhidin aslı olan gönül sahiplerinin gücü “Lâilâheillallah” sözüdür. Müminin arıya benzetilmesinin sebebi ondur:

Birincisi; : “*Ve evhâ Rabbüke ilâ‘n-nahli*⁷³” nimetini vermiştir. Mümine de “*Ve eyyedehüm birûhin minhu*⁷⁴” keramet buyurmuştur.

İkincisi; Nahl, imamsız ve sultansız hiçbir yerde kalmaz. Mümin de (53a) Peygamber’e tabi olarak, sahabe ve ümmetin icmasıyla karar eder ve muhalefeti caiz görmez.

Üçüncüsü; sultanı ile karar tutar; “*vechün mine‘l-vücûhi*⁷⁵” fermanına aykırı gitmez. Huzurda ve gaybette onun işaretiyle gider. Mürit de şeyhten bir işaret gelmeyince herhangi bir işe başlamaz.

Dördüncüsü; Nahl, bitkilerde olan bütün güzellikleri meydana getirir ve sultana iletir. Mürit de gönül sahibinin telkiniyle zahir ve batında amel eder ve vakiada kelime-i tevhitten oluşan latîfeleri şeyhin işareti olmadan pirden başkasına demez.

Beşincisi; Nahl önce kendi evinin içini doldurur, güzelleştirir; ondan sonra kendisinden fayda isteyenlere fayda sağlar. Kişi de önce kendi içini güzelleştirmeli ki dışından arkadaşlarına güzellik geçsin.

Altıncısı; (53b) Nahlin kaidesidir ki, karınca ve sinek gibi hiçbir böcek ona giremez. Girse derhal dışarı atılır. Mürit de Hakk’ın rızasına aykırı hiçbir düşünceye gönlünde yer vermemelidir. Şayet olursa defetmeye çalışmalı muhaliflerin sohbetinden de kaçmalıdır.

Yedincisi; Nahl her mevsimi bilir; baharda tohum için su iletir; güller görünmeye başlayınca evleri güllerle donatırlar. Oğul vermek vakti gelince o gülleri yer ve böylece boşalmış evleri bal doldurur. “*Şarâbun muhtelifün elvânühu fihî şifâün linnâsi*.⁷⁶” Mürit de vaktini iyi geçirmeli, ziyan etmemelidir. İçinin süslenmesi için beklemelidir.

Sekizincisi; Nahl, dört ay boyunca sultan huzurunda müşahadede olur. (54a) Ondan başka bir şeyle meşgul olmaz. Mürit de batın huzuru ile müşahade lezzetinden başka bir şeyle meşgul olmamalıdır.

Dokuzuncusu; Nahl, topladığı bütün gıdayı götürür, onun hesabıyla meşgul olmaz. Topladıklarını kendinin bilmez. Ve sultanın izni olmadan kullanmaz. Mürit de işine bakmalı, işin hesabını yapmamalı; ibadetle meşgul olmalı, göze getirmemelidir.

Onuncusu; Sultan çocuklarından hangisi sultanlığa, nahlin şehzadesi olmaya layık ise onu sultanlığa kabul eder; ona biat ederler, diğerlerini işe karıştırmazlar. Eğer onlardan biri hükümlerlik dava ederse katline izin verirler. (55b) Mürit de mürşidin müracaat ettiği biri ile ve her sesle tereddüt içinde, şaşkınlık içinde olmamalı, kendi meşrebini bilmelidir. Bu menzilde kendisini bile vermemelidir. “*el-mü’minü ke’n-nahli*”de bu on makam görünmektedir. On makam da batını vardır ki “*ve evhâ Rabbüke ilâ’n-nahli*” sırrındadır, onu dille anlatmak olmaz. Sarı arılar vardır, bir yere toplanır, sultanları olur; fakat ne kadar sultanları olursa hepsiyle ittifak edip her saat onlardan birinin işaretiyle iş yaparlar. Nahl gibi her biri bir yere ev yaparlar, fakat kimse onların evinden ışık verecek bir mum, şifa ve hoşluk verecek bir bal alamaz. Meşrebini bilmeyen, her gördüğüne taklit ile uyan müridin işinden ve kalp evinden de kalp hastalığına, nefis hastalığına şifa verecek, din hoşluğu verecek bir yakın mumu meydana gelmez. (55a)

Şeyh Zeyneddin-i Hafî der ki: Müritliğin şartlarından biri şeyh ile kalp bağının devamıdır; ondan yardım isteyecek, teslim olacak, sevgi gösterecek. Kişiye şeyhinden başka vasıtalarla feyz hasıl olmaz. Dünya şeyhle dolu olsa da şayet müridin içinde şeyhinden başkasına bir alâka uyanırsa batını vahdaniyete açılmaz. Çünkü insanın iki yönü var: Biri ulvî, biri süflî. Hak Te‘âlâ yönden münezzehtir. Nasıl kıbleye yönelmeden namaz makbul olmazsa Resul’e bağlanıp teslim olmadan Resul’ün nübüvvetine kalp bağlamadan Allah’a yönelme hasıl olmaz. Resul bir vasıtaadır. Kalp ile Resulullah’a bağlanmaksızın kula Allah’tan feyz gelmez. (55b) Sonra beden ve ruh ile bir yöne yönelince insana vahdaniyetten feyzler ve kabiliyetler hasıl olur. Bilinmelidir ki, müridin şeyhinden yardım istemesi Hz. Re-

sul'den yardım istemesidir; çünkü şeyhi de şeyhinden, o da tâ Hz. Resul'e kadar gider.

Zeyneddin-i Hafî risâlesinde der ki: Allah'ın feyzinin kesilip müridin terakkîden geri kalması çok görülen bir şey değildir; bu, ancak kalp bağının kesilmesiyle olur. Salik daima ona yönelmiş durumda olmalıdır; halka yönelen Hak'tan dönmüş olur. (56a) Toprak, rüzgar, güneşin sıcaklığı hep zavallı bir damlacığın düşmanıdır. Oysa (bir çeşmeye bağlı olarak) akmakta olan su birbirine el, ayak,; güç, kuvvettir. Çeşmeden kesilen su bunca düşman ortasında; elsiz, ayaksız, başsız, o kadar mesafeyi aşır hangi yardımla ve nasıl denize ulaşabilir!

Şeyh Safiyyüddin buyurur ki: Yerin üstü gaflet, altı hasret diyarıdır. Kişi yeryüzünde nefsinin arzularıyla meşgulken gaflettedir. Ecel ulaşır yer altına girince "*Fekesefnâ 'anke gutâ'eke febasaruke'l-yevme hadîdün*"⁷⁷. (56b) denilir. Herkese yaptıkları iş ve hâlleri görünür, o zaman hangi nimetlerden ve saadetlerden mahrum kaldığını anlar, hasreti artar da artar; fakat artık bir faydası yoktur. El yumayınca bâtın akılları açılmaz. "*Ve men kâne fi hâzihî a'mâ fehüve fi'l-âhireti a'mâ ve ezallü sebîlen*"⁷⁸.

Musa Firavn'ın nimetlerinden elini ve ağzını yıkadığından

Kerem deryası ona bembeyaz el (yed-i beyza) vermiştir

Aynı bunun gibi gönül Musa'sı, bir Firavun gibi olan nefis nimetinden, yani nefsin hazlarından hırs elini, aç gözlülük dudağını yursa padişahın kereminin deryası ona da bembeyaz el, doğruluk ve saflık bağışlar. Saliğe Allah'tan sıdk verildiğinde kayıt ve teslim şartıyla yola girerse doğru rehber onu hedefine ulaştırır.

Nefsanî hazlardan bütünüyle kurtulursan / O zaman mana âleminde beka bulursun

Sene hicrî 913.

KAYNAKÇA

- ABDULBÂKÎ, M. Fuad; el-Mu‘cemu’l-Müfehres li-Elfazi’l-Kur’âni’l-Kerîm, el-Mektebetü’l-İslâmiyyetü, İstanbul 1982
- AKGÜNDÜZ, Ahmet; Somuncu Baba, es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi Vakfı Yayını., İstanbul 1992.
- ATEŞ, Ahmed; Metin Tenkidi Hakkında, Türkiyat Mecmuası, İstanbul 1942
- BAŞER, Şahin; Şeyh Hâmid-i Velî Somuncu Baba, Prestij Matbaacılık, İst. 1995
- BURSALI MEHMET TAHİR, Osmanlı Müellifleri, Haz.: A. Fikri Yavuz, İstanbul 1972
- CUNBUR, Müjgân; *Hacı Bayram’ın Kazandırdığı Manevî Birlik*, Hacı Bayram-ı Velî Sempozyumu Bildirileri, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2000
- ÇAVUŞOĞLU, Ali; Yûsuf-ı Hakîkî’nin Mahabbet-nâmesi’nin Tenkitli Metni ve -İncelenmesi (Doktora tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2001
- DERLEME SÖZLÜĞÜ, T.D.K., Yay., Ankara 1993
- DEVELLİOĞLU, Ferit; Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Aydın Kitabevi, Ankara 1982
- DOĞAN, Mehmet; Büyük Türkçe Sözlük, Yeni Şafak Yay., İstanbul 1996
- ERAYDIN, Selçuk; Tasavvuf ve Tarikatler, Marifet Yayınları, İstanbul 1981
- EVLİYA ÇELEBİ, Seyahatname, Haz. Üçdal Neşriyat, İstanbul (Tarihsiz)
- FARŞÇA-TÜRKÇE LÜGAT, Ziya Şükün, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1984
- GİBB, E.J.W.; Osmanlı Şiir Tarihi, Tercüme: Ali Çavuşoğlu, Akçağ Yayınevi, Ankara 1998
- GÖLPINARLI, Abdalbâkî; Mevlâna Müzesi Yazmalar Kataloğu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1971
- GÜZEL, Abdurrahman; Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı, Akçağ Yay., Ankara (tarihsiz)
- HÜSEYİN KÂZİM KADRİ, Türk Lügatı, Devlet Matbaası, İstanbul 1928
- İMLÂ KILAVUZU, T.D.K., Ankara 2000
- İPEKTEN, Haluk vd.; Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü, Kültür Bak., Yay., Ankara 1988
- İVGİN, Hayrettin; “*Somuncu Baba’nın Yeni Bulunan Bir Eseri ve Diğer Eserleri*”, Erciyes Yöresi 1. Folklor, Halk Edebiyatı ve Etnoğrafya Sempozyumu Bildirileri, s. 55 Kayseri 1991

- KARABULUT, Ali Rıza; Kayseri İlmîyye Tarihi'nde Meşhur Mutasavvıflar, Seyyid Burhaneddin Hazretleri Hizmet Vakfı Yay., Kayseri 1994.
- KARTAL, Ahmet; *Şeyh Baba Yûsuf-ı Sivrihisari ve Eserleri*, Erciyes Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad; Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1981
- KUR'AN-I KERİM ve Açıklamalı Meali, İsmail Hakkı İzmirli, Eren Yay., İstanbul 1977
- LEVEND, Agâh Sırrı; Türk Edebiyatı Tarihi, T.T.K. Basımevi, 1. cilt, Ankara 1988
- MECDÎ MEHMED EFENDİ, Şakâik-ı Nûmaniyye ve Zeyilleri, Haz. Dr. Abdulkâdir ÖZCAN, Çağrı yay. İstanbul 1989
- MEHMET TAHİR, Bursalı; Osmanlı Müellifleri, Meral Yayınevi, İstanbul (Tarihsiz)
- MUHAMMED BİN HAMZA, XV. YY. Başlarında Yapılmış Kur'an Tercümesi, Hazırlayan: Ahmet Topaloğlu, II. Cilt, Sözlük, İstanbul 1978
- REDHOUSE, Sir James W., Kitâb-ı Me'ânî-i Lehçe, Librarie Du Liban, Beirut, 1974
- SARI, Mevlüt; Arapça-Türkçe Lügat, Bahar Yay., İstanbul (tarihsiz)
- STEINGASS, Persian-English Dictionary, Librairie du Liban, Beirut 1970
- STEINGASS, Arabic-English Dictionary, Librairie du Liban, Beirut 1972
- ŞEMSEDDİN SAMİ, Kâmûs-ı Türkî, Enderun Kitabevi, İstanbul 1989
- ULUDAĞ, Süleyman; Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, İstanbul 1983
- ÜNVER, İsmail; *Çeviri Yazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler*, Türkoloji Dergisi, Ankara 1993
- YURD, A.İhsan; Akşemseddin, Marmara Ün. İlâhiyat Fak. Vakfı Yay., s. 44, Ankara 1994
- YUSUF HAKÎKÎ, Tasavvuf Risâlesi, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Böl., Nr. 2974

DİPNOTLAR

- ¹ Hakîkî'nin babası, Somuncu Baba adıyla meşhur, aslen Kayserili Şeyh Hâmid bin Musa'dır. Somuncu Baba *Künhü'l-Ahbar*'da söylendiğine göre zahir ve batın ilimlerinde şöhret sahibi olmuş, kendisini gizlemek için Bursa'da ekmekçilik yaparak geçimini sağlamış ve Şemseddin Fenari kendisinin öğrencisi olmuştur. Bayezid'in, yaptırdığı camide ona vaizlik vermesi ve halkın kendisine teveccühünün artması üzerine burayı terk etmiş ve Aksaray'a yerleşmiştir. Zahren Şeyh Alî-i Erdebilî'den tarîk alıp Veysilere dahil olmakla birlikte, batinen Bayezid-i Bistâmî hazretlerinin ruhaniyyetinden istifade etmiş olduğu ve Hazret-i Hızır'la sohbetinde bulunduğu ehl-i keşfin şahadetleriyle sabit olduğu da ifade edilir. Hacı Bayram-ı Velî'nin müridi olan Somuncu Baba h.815'te vefat etmiş ve buna "Tâc-ı Ârifine" terkihiyle tarih düşülmüştür. Bu bilgilere ilave olarak Ali Rıza Karabulut, *Kayseri İlmiyye Tarihi'nde Meşhur Mutasavvıflar* isimli eserinde Somuncu Baba'nın mezarının Aksaray'da olduğunu ve bu hususta eski kaynakların hiçbir şüpheye mahal vermeyecek kadar ittifak içerisinde olduklarını kaydeder (Bak. A.g.e., s. 118, Seyyid Burhaneddin Hazretleri Hizmet Vakfı Yay., Kayseri 1994); Somuncu Baba'nın eserleri şunlardır: 1. *Şerhu Hadis-i Erbain*, 2. *Risaletü'z-zikr* (Bu eser de Ali Rıza Karabulut tarafından tercüme edilerek adı geçen eserinde nakledilmiştir.), 3. *Silahu'l-Müridîn*, 4. *Kâşifu'l-Esdâr an-Vechi'l-Esrâr* ve ayrıca şiirleri de bulunmaktadır. (Bak. Ali Rıza Karabulut a.g.e.) (Bak. Hayrettin İvgin, "Somuncu Baba'nın Yeni Bulunan Bir Eseri ve Diğer Eserleri", Erciyes Yöresi 1. Folklor, Halk Edebiyatı ve Etnoğrafya Sempozyumu Bildirileri, s. 55 Kayseri 1991) Karamanlı Şeyh Şücâ, Sultan Şücâeddin de Hâmid-i Kayserî'nin öğrencilerindedir. (Bak. Ali Rıza KARABULUT, *Kayseri İlmiyye Tarihi'nde Meşhur Mutasavvıflar*, s.64, Kayseri 1994)
- ² Ahmet AKGÜNDÜZ, Somuncu Baba, s.138
- ³ Hacı Bayram-ı Velî: Tarîkat silsilesi için bak. Şakâik-ı Nûmaniyye ve Zeyilleri, I. Hadâiku'ş-Şakâiyk, Haz. Dr. Abdulkâdir ÖZCAN, Çağrı yay., c.1 s.64, İstanbul 1989; Bak. Selçuk ERAYDIN, Tasavvuf ve Tarikatler, Marifet Yayınları, s.255, İstanbul 1981
- ⁴ Evliya Çelebi, Seyahatname, Haz. Üçdal Neşriyat, c.3, s.845, İstanbul (Tarihsiz)
- ⁵ Bursalı M. TAHİR, Osmanlı Müellifleri, Meral Yayınevi, c.1, s.224, İstanbul (Tarihsiz)
- ⁶ Ali Çavuşoğlu, Yûsuf-ı Hakîkî'nin Mahabbet-nâmesi'nin Tenkitli Metni ve İncelenmesi (Doktora tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2001
- ⁷ Önce yoldaş, sonra yol.
- ⁸ El-Mâ'ide,35. "Ey iman edenler! Allah'tan sakının, ona yaklaşmak hususunda vesile arayın, yolunda cihad edin ki felah bulasınız."
- ⁹ El-Kehf,66. "Musa ona '-Sana öğretilen rûşt ve hayır ilminden bana öğretmek üzere sana tabi olayım, olur mu?' dedi."
- ¹⁰ Necmeddin Dâye: 1256'da ölen Necmeddin Dâye Râzî, Anadolu'da yaşıyordu ve o devirde Kübrevîliğin en büyük temsilcisi idi. Onun *Mirsadu'l-İbad* adlı eseri Alâeddin Keykubad adına yazılmıştır. Sadreddin Konevî ve Mevlâna ile sohbetlerde bulunan bu mutasavvıf Kübrevîliğin Anadolu'da yayılmasında büyük rol oynamıştır. Bu akımın bir temsilcisi de Mevlâna'nın babası Bahaeddin Veled idi (öl.1230).(Mehmet Bayraktar, Davudü'l-Kayserî, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. Ankara 1988, s.4)
- ¹¹ En-Nisa,164. "... Allah Musa ile söz söylemiştir."
- ¹² El-A'raf,145. "Biz, Musa için elvahta din ve dünya için muhtaç olan her bir şeyi.. (mev'izeyi ve tafsilî ahkamdan hepsini) yazdık..."

- ¹³ Anadolu'da İshrâkiliğin temsilcisi olan Evhadü'd-din-i Kirmânî İran doğumlu olup (ö.685/1238)'de ölmüş. Muhyiddin İbni Arabî ile Konya'da görüşmüş. Hayatı hakkında en önemli kaynak kendi adıyla anılan menakıb-namesidir. Malatya, Konya, Sivas'ta ikâmet etmiş, fakat çoğunlukla Kayseri'de kalmıştır. *Mirsâdü'l-İbâd* müellifi Necmeddin Dâye ile muhtemelen Sivas'ta görüşmüş. Horasan ve Maveraünnehir seyahati sırasında Necmeddin-i Kübrâ ile görüştüğü rivayet edilmektedir. Bir süre Erdebil'de kaldıktan sonra Şam'da İbni Arabî'nin sohbetlerine katılmıştır. Şehabeddin-i Sühreverdî'nin (634/1237)'de ölümü üzerine Bağdad'da Merzubâniyye Hankâhı'na şeyh tayin edildi. 21 Mart 1238'de vefat etti. Evhadüddin, Allah'ın cemâl sıfatının tecellilerini varlıkta temaşa etmeyi esas alan "Şâhid-bâzî" denilen tasavvufî meşrebe sahip bir sufüdür. Gençlerle sema etmekten büyük zevk duyduğu söylenmektedir. Bid'atçı olduğu gerekçesiyle Sühreverdî, Mevlânâ ve Şems-i Tebrizî tarafından tenkit edilmiştir. (Daha fazla bilgi için bak. DİA.,c.11, s.519)
- ¹⁴ Feridüddin Attâr(ö.618/1221); Horasan Selçukluları zamanında Nişabur'da doğmuş. Gençliğinde attarlıkla uğraşmış; tasavvufî bilgiler edinmiş, şeyhlere hizmet etmiş. Kendisi bizzat peygamberler ve velilerle ilgili pek çok kitap okuduğunu, otuz dokuz yıl müddetle tasavvufî ile ilgili şiir ve hikayeler topladığını söyler. Pek çok seyahatten sonra Nişabur'da inzivaya çekildi. Mevlâna, Mahmud-ı Şebüsterî, Sa'dî, Hâfız ve Molla Câmî onun önderlik ettiği kişilerdir. Özellikle Mevlâna, Attar'ı âşıkların önderi sayar. Eserlerinde Attar, Ehl-i beyte hürmet ve sevgide kusuru bulunmayan, müsamahalı ve taassuba karşı bir sünnidir. Yanlış olarak ona şiilik isnad edilmiştir. Gazellerinde özellikle vahdet-i vücud düşüncesini işler. Kasidelerinde dünyanın geçiciliğinden bahsederek insanı hak yola davet eder. Attar, tasavvufun esasî kabul edilen tarikat, marifet ve hakikat merhalelerini talep, aşk, marifet, istiğna, tevhid, hayret ve fenadan ibaret yedi merhaleye çıkarır. Son makama çok önem verir: İnsan vücudu Hak'kın aynası ve cilvegâhidir. - Farkına varmadan bazan ittihad, bazan hulul akîdelerine yaklaşmıştır.- Şiirlerinin yüz bin beyiti aşığı söylenir; en çok hikaye anlatımına yer vermiştir. Eserleri arasında başlıcaları: İlâhî-nâme, 2. Esrar-nâme, 3. Musîbet-nâme, 4. Hüsrev-nâme, 5. Muhtar-nâme 6. Mantiku't-Tayr, 7. Divan, 8. Tezkiretü'l-Evliya (Daha fazla bilgi için bak. M. Nazif Şahinoğlu, "Attar", DİA., c.4,s. 95-98)
- ¹⁵ İşlerin en kötüsü sonradan ihdas edilenlerdir ve her sonradan konan bidattir ve bütün bidatler dalâlettir.
- ¹⁶ Gelişigüzel.
- ¹⁷ Habeşli bir köle bile olsa size düşen, dinlemek ve itaat etmektir.
- ¹⁸ Bakara/195 "...ellerinizle tehlikeye atmayın,"
- ¹⁹ Allah'a yürüyüş.
- ²⁰ Cafer es-Sâdık (ö.148/765); Şiinin altıncı, İsmâiliyyenin beşinci imamı, Ca'ferî Fık-hı'nın kurucusu; baba tarafından Hz. Ali'ye ana tarafından Hz. Ebu Bekir'e ulaşmaktadır. Tasavvuf tarihinde önemli bir yere sahiptir. Attar, *Tezkiretü'l Evliya*'sına onunla başlar. Nakşibendiyye ve Bektaşîyye, silsilelerinde ona yer verirler. Bayezid-i Bistâmî'yi onun müridi olarak görürler. Bir ekol olan Aşkîyye mensupları da silsilelerine Cafer'le başlarlar. Şia ise Cafer'in tasavvufî hiçbir ilgisi bulunmadığını iddia eder. Pekçok eseri bulunmaktadır. (Daha fazla bilgi için bak. Mustafa Öz, Cafer-i Sadık, DİA, c.7, s.1-3)
- ²¹ Bakara, 54: ...Yaratanınıza tevbe edin, nefislerinizi öldürün...
- ²² Kim nefisini öldürmeye yönelirse.
- ²³ Küçük cihattan büyük cihada döndük.

- ²⁴ Cehaletten dolayı ölü iken bilgiyile ilimle dirilttik.
- ²⁵ Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanınız.
- ²⁶ Âli İmrân, 97: ... (feinnellahe) Allah âlemlerden müstagnîdir.
- ²⁷ Şöhret Allah dostlarının âfetidir.
- ²⁸ Şöhretten bütünüyle uzak durmak Hak dostları için rahatlaktır.
- ²⁹ Evliyanın örtüsü benim örtümün altındadır, onları benden başkası bilmez.
- ³⁰ Bayezid-i Bistâmî (ö.234/848(?)) İlk büyük mutasavvıflardan; menkıbeleri, sözleri ve şâhiyyelerine dair olup bunlar arasında hayatıyla ilgili pek az bilgi bulunmaktadır. Şifî kaynaklar Bayezid'in altıncı imam Cafer es-Sâdık'ın talebeleri arasında yer aldığını kaydederler. Bayezid, tasavvuf tarihinde sekr, fena, melâmet, tevhid, marifet, muhabbet, mi'rac ve îsâr gibi konulardaki sözleri ve şâhiyyeleriyle tanınır. O, sâlikin kendinden geçip (sekr) benliğini yok ederek (fena) Hakk'a ermesi gerektiği düşüncesindedir. Heme ust (her şey O'dur) sözünü kullanmıştır. Sühreverdî-i Maktûl onu, İslâm öncesi İnan manevî hayatının bir temsilcisi sayar. Dedesinin mecûsî olması da bu davayı doğrulamak için delil gösterilmiştir. Üstadı Ebû Ali es-Sindî'nin Hindistanlı olması, Bayezid'in vedaların ve Budizm'in tesirinde kaldığının bir delili olarak öne sürülmüştür. Bayezid'in düşünceleri ile şifilik arasında da kuvvetli ilişkilerin varlığından söz edilir. İbnü'l-Cevzî *Telbisü İblis*'te Bayezid'i şiddetle tenkit eder. (Daha fazla bilgi için bak. DİA., c.5, s.238)
- ³¹ Tâ-Hâ, 13-14: ... Şimdi vahyolunacak şeyleri dinle, Tanrı benim benden başka tapacak yoktur...
- ³² Zü'n-Nûn İbn İbrahim el Mısıfî, Ebu'l-Fayd (245/859). İsmi'nin Sevban olduğu, Zu'n-Nun'un lakabı olduğu söylenir. Kureyş'in mevlasıdır. Âlim, müttakî bir zat idi. Onu, halife Mütevekkil'e çekiştirdiler. Mütevekkil, Zu'n-Nun'u Mısır'dan celbedip ifadesini aldı. Zu'n-Nun, Mütevekkil'in huzurunda va'z edince halife ağladı. İkrâm ve i'zaz ile tekrar Mısır'a gönderdi. Mütevekkil'in huzurunda takva ehlinen bahsedilince ağlar, "Ne güzel adamdı Zü'n-Nun" derdi. Cize'de öldüğü zaman köprü izdihamdan yıkılır korkusuyla cenazesi sandal içinde taşınmıştı. Cenaze kabre konuluncaya kadar uçan yeşil kuşlar görüldüğü rivayet edilir. (Bak. Süleyman Ateş, Sülemî ve Tasavvufî Tefsiri, Sönmez Neşriyat, İst. 1969, s.95)
- ³³ Allah bir kula iyilik etmek istediğinde onu kendisinden başkasına kör, sağır, dilsiz ve bilgisiz kılar.
- ³⁴ Allah'tan başkasına cahil olmayan Allah'ı nasıl tanır.
- ³⁵ Bakara, 18: ... Sağırlar, dilsizler, körlerdir...
- ³⁶ Bakara, 18: ... Artık onlar tuttıkları yoldan dönmezler.
- ³⁷ Hak'tan başkasını dinlemez, dilsizdirler; Hak'tan Hak ile ve Hak için almanın dışında konuşmaz.
- ³⁸ Gözlerimi dünyadan ve nimetlerinden aldın.
- ³⁹ Gözümün önünde hep sen varsın.
- ⁴⁰ Şekil değişikliği mide (yemek) içindir.
- ⁴¹ Bakara, 41: ...Ayetlerimi az para ile alıp satmayın...
- ⁴² Şeyh Sadreddin Muhammed b. İshaku'l-Konevî, Konya'da doğmuştur. Şeyh Ekber, Konya'ya geldikten sonra, Sadreddin'in babası ölmüş ve validesi dul kalmıştı. Şeyh Ekber bu dul kadımla evlendiğinden, Sadreddin onun manevî terbiyesi ile inkişaf etmiş ve Vahdet-i vücud meslekinin Anadolu'da tutunmasına pek çok hizmet etmiştir. Zaten eserlerinin çoğu, Muhyiddin Arabî'nin fikir ve itikatlarını şerh ve tenkide münhasır gibidir. Sadeddin Hamevî ve Necmeddin Dâye gibi başlıca Necm-i Kübra halifeleriyle

mülakat eden, Mevlana ile aralarında karşılıklı bir samimi muhabbet bulunan Sadreddin Konevi'nin vefatı, Mevlana'dan sonradır. (Bak. Fuad Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1981, s.202)

- 43 Nasr, 1: Allah'ın yardımı gelip Mekke fethi müyesser olunca...
- 44 Zarar verici nesnelere ve saptırıcı fitnelere olmaksızın sana kavuşma şevkini istiyorum.
- 45 Kaf, 16: ...Biz ona şah damarından daha yakınız.
- 46 Allah'ın sıfatlarından.
- 47 Nâs,5-6: Gerek insanlardan olsun gerek cinlerden (o) insanların göğüslerine vesvese verendir.
- 48 Geçmiş hâli talep etmek muhaldir.
- 49 "Beyt" adı altında burada yer alan ve açıklaması yapılan beyitler Hakîkî'nin Divanında "Der-tazarı ve Arz-ı Niyaz ve Nasîhat" başlığı altında 293b varlığında yer alan 9 beyitlik bir şiirdir ve ilk üç beyti şu şekildedir:

Her kime kim 'inâyetün olmazise delîl-i râh
Kande varurisa ana zulmet ola fûrûg-ı mâh

Câziben ırmeyen kişî ne yüz ağarda sa'y idüp
Neyleye nide kaldı ol tâlî'î gibi rû-siyâh

Pertev-i tal'atün kimün cânına şu'le salmadı
Vasluna layık olmadı müzdi anun kamu günah

- 50 Araf, 186: Allah kimi şaşırtırsa onu doğru yola götürecektir, Allah onları şaşkın birhalde azgınlıkları içinde bırakır.
- 51 Sonra onların üzerine kendi nurundan setpti.
- 52 Bu nurdan kim nasîpdar olduysa hidayete ermiştir.
- 53 Ankebut, 69: ... Uğrunuzda mücadele edenleri...
- 54 Ankebut, 69: ... elbette yolunuza götürürüz. Ayetm tamamı mealen şöyledir: Uğrunuzda mücadele edenleri elbette yolunuza götürürüz; Allah iyi iş işleyenlerle beraberdir.
- 55 Kim kendi nefsinin zatının kulluğunu bilirse şüphesiz Rabb'ının da Rabb'liğini bilir.
- 56 Ahkaf, 20: ...lezzetlerinizi dünya diriliğinde zayı ettiniz, orada safa sürdürünüz....
- 57 Ben onun kulağı ve gözü olurum.
- 58 Hak cezbelerinden bir cezbe
- 59 Buradaki Hacı Paşa, Hacı Bayram-ı Velî'dir. Diğer Hacı Paşa ise (ö.827/1424(?)); Anadolu'nun İbni sinası diye anılan hekim, kelâm âlimi, müfessir bir kişi olan Celâleddin Hızır'dır ve Konyalıdır. Kâhire'de Hanefî fakîhi Ekmeleddin el-Bâbertî'den dinî ve aklî ilimleri okumuş. Anadolu'dan okumak için Mısır'a gelen Molla fenârî, Ahmedî, Bedreddin Simâvî ve Müeyyed b. Abdülmü'min gibi kişiler ondan yakınlık görmüşler; bir ders arkadaşı da Seyyid Şerif Cürçânî'dir. Pek çok eseri arasında Siraceddin el-Urmevî'nin mantık konusundaki eseri *Metâli'u'l-Envâr*'ın Kutbiddin et-Tahtânî tarafından yapılmış şerhi *Levâmi'u'l-Esrâr* üzerine bir haşiye olan *Şerhu Levâmi'u'l-Esrâr fi Şerhi Metâli'u'l-Envâr* isimli eser de bulunmaktadır.
- 60 Kamer, 55: ..kudret sahibi melikin yanında sıdk meclisindedirler..
- 61 Size gereken dinlemek ve itaat etmektir.
- 62 Habeşli bir köle bile olsa.
- 63 Göz açıp kapayacak bir süre kadar bile beni nefsimi bırakma.

- ⁶⁴ Mücadile, 22: Allah'a ve âhiret gününe iman edenlerin babaları veya oğulları veya kardeşleri veyahut soyu soppu aşiretleri olsa da yine Allah'ı ve peygamberini düşman tutanlara dostluk ettiğini göremezsin.
- ⁶⁵ Kim bir bidatçıya yalakalık ederse Allah ondan sünnetlerin lezzetini kahran alır, kim bir bidatçıya gülerse Allah ondan iman nurunu söküp alır, eğer bunun öyle olmadığı düşünülüyorsa denensin!
- ⁶⁶ Kim size gelir ve siz bir adam üzerinde ittifak etmişken topluluğunuzu dağıtmak ve cemaatinizi ayrılığa düşürmek isteyerek size emrederse onu öldürünüz.
- ⁶⁷ Kim bir imama biat ederse ona itaat edin ve ona muhabbet edin. Şayet onunla çekişen bir diğeri gelirse o diğerin boynunu vurunuz.
- ⁶⁸ Nisa, 80: Kim Peygamber'e itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur. Kim ki ondan yüz çevirirse kulak asma, çünkü seni onlar üzerine muhafız göndermedik.
- ⁶⁹ Nisa, 65: Öyle değil, Rabb'in hakkı için onlar, aralarındaki karışık işlerde seni hakem kılmadıkça, hem de verdiği hükümden dolayı can sıkıntısı duymaksızın sana tamamıyla münkad olmadıkça iman etmiş olmazlar.
- ⁷⁰ Kim bana itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur, kim bana asi olursa Allah'a asi olmuş olur.
- ⁷¹ Allah'a yemin olsun ki gönlü benim getirdiklerime tabi olmayan iman etmiş olmaz.
- ⁷² Mümin arı gibidir; o ancak iyi olanı yer ve sadece iyiyi üretir.
- ⁷³ Nahl, 68: ... Ve Rabb'in arıya ilham etti ki...
- ⁷⁴ Mücadele, 22: ... Ve onları kendisinden bir ruhla destekledi...
- ⁷⁵ Vecihlerden bir vecih.
- ⁷⁶ Nahl, 69: ... İnsanlar için kendisinde şifa bulunan renkleri çeşitli bir içecek...
- ⁷⁷ Kaf, 22: Biz de senden perdeni kaldırıp açtık; bugün senin gözün keskindir.
- ⁷⁸ İsra, 72: Her kim bu dünyada kör davranırsa öbür dünyada da kör olacak, belki daha ziyade yoldan sapacaktır.